

Irsta kyrka -utvändig renovering

Antikvarisk rapport

Irsta kyrkby 9:1
Irsta socken
Västerås kommun
Västmanland

Boel Melin
Lisa Skanser

Irsta kyrka -utvändig renovering

Antikvarisk rapport

Irsta kyrkby 9:1
Irsta socken
Västerås kommun
Västmanland

*Boel Melin
Lisa Skanser*

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2012

Omslagsfoto: KM11048 Irsta ka 20120710-142. Kyrkan efter renovering. Foto: Lisa Skanser.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01407.

ISBN: 978-91-7453-192-3

Tryck: Just Nu, Västerås 2012.

Innehåll

Sammanfattning.....	5
Inledning.....	6
Beskrivning.....	6
Historik.....	6
Genomförande.....	8
Fasad.....	8
Stiglucka.....	12
Fönster.....	14
Dörrar och ljudluckor.....	17
Avvattning.....	21
Övrigt.....	21
Avvikelser från arbetshandlingar.....	22
Referenser.....	23
Kart- och arkivmaterial.....	23
Otryckta källor.....	23
Litteratur.....	23
Tekniska och administrativa uppgifter.....	23
Bilagor.....	24
Bilaga 1- putsanalys.....	24

Kyrkans läge, markerat med en ring. Utdrag ur Gröna kartan. Skala 1:50 000.

Sammanfattning

Under 2011 har en exteriör renovering av fasader, fönster dörrar, ljudluckor och justering av åskskydd utförts på Irsta kyrka. I arbetet ingick även stigluckans fasader. Arbetena har utförts i enlighet med Länsstyrelsen i Västmanlands beslut daterat 2005-09-21 med diarienummer 433-7524-05. Stiftelsen Kulturmiljövård anlätades av Västerås kyrkliga samfällighet för antikvarisk medverkan.

Inledning

Beskrivning

Irsta kyrka ligger cirka 11 km öster om Västerås vid ”gamla Stockholmsvägen”. Kyrkplatsen ligger inom ett område av riksintresse för kulturmiljövården och i närområdet finns flertalet fornlämningar.

Irsta kyrka har ett långhus i fyra travéer av vilka den östligaste markerar koret. Kyrkans murar är av gråsten och tegel. Tegel förekommer också i de rundbågiga dörr- och fönsteromfattningarna, i gravkoret och i valven. Kyrkobyggnaden består av långhus med kor och ett utbyggt kvadratisk gravkor med källargrund i öster, en utbyggd sakristia i norr och i söder ett vapenhus. Kyrkan har ett kraftigt västtorn med spira i form av en obelisk. Kyrkans tak är kopparplåtstäckt och i bruten form. Fasaderna är spritputsade med hydrauliskt bruk och kalkavfärgade i en blekgul nyans. Fönster- och dörromfattningarna samt hörnkedjorna är slätputsade och avfärgade i vit kalkfärg. Sockel saknas på långhuset, men har markerats med svartgrå kalkfärg direkt på nedre delen av fasadputsen. Gravkoret har fönsteromfattning och sockel av sandsten.

På södra fasaden finns tre stora fönster av ornerat smidesjärn och blyinfattade rutor av nyantikglas. På östra gaveln förekommer ett runt fönster med glasmålning. Tornets fönster består av ett lunettfönster över västra portalen samt ett litet runt fönster på norra torngaveln. Tre ljudluckor av tjärat trä förekommer även åt norr, öster och söder. Gravkorets två fönster samt sakristians enda fönster består av spröjsade fönster i trä, målade i brunröd linoljefärg.

Kyrkans två huvudportaler finns vid tornet och vapenhuset. Dessa två parportar av trä har på senare år skrapats trärena och lackats. På norra tornväggen samt på sakristians västra fasad finns två äldre enkeldörrar av trä. På sakristians östra fasad finns en nyare trädörr med stående panel, dörrbladets nedre del är stålskodd. På gravkoret förekommer en dubbelpört i järn som målats i svart oljefärg.

Söder om kyrkobyggnaden finns en stiglucka i kyrkogårdsmuren. Stigluckan är uppförd av tegel som putsats och var avfärgad i en vit kulör.

Historik

Irsta kyrka är troligen uppförd under 1200-talet som en salskyrka.¹ Tidigare arkeologiska undersökningar har givit ¹⁴C prover som visar på begravningar som sannolikt ägt rum mellan 1250-1390.²

Från 1200-talet härstammar det rundbågiga fönster som i samband med renoveringen på 1970-talet återigen togs fram strax över sydingången i långhuset.³ Under 1300-talet förlängdes kyrkan mot öster och sakristian tillkom. Under 1400-talet byggdes kyrkan till med ett vapenhus mot söder och vid samma tid slogs de fyra stjärnvalven och valvet över tornrummet. Baron Cronstedt på Geddeholm lät 1747 bygga till ett gravkor mot öster. Under 1900-talet har man även gjort mindre tillbyggnader till sakristian.

¹ Ahlberg 2000.

² Alström 2008.

³ Hammarskiöld 2005.

Olof Grau nämner i sin sockenbeskrivning från 1750-talet att det strax nordväst om kyrkan fanns lämningar efter ytterligare en kyrka med bogårdsmur. Området kallades för ”den gamla kyrkogården”.⁴ Området är också markerat på storskifteskartan från 1780.⁵ Idag heter platsen fortfarande ”gamla kyrkogården” och har fornlämningsnummer RAÄ 310, Irsta socken.⁶

Ungefär på samma plats som en tidigare stiglucka stod uppfördes 1935–36 befintlig stiglucka. Den äldre revs under slutet av 1700-talet. Vid schaktningen för den nya stigluckan påträffades den gamla stighällen och den återanvändes som första trappsteg i den nyuppförda.

KM11048 Irsta ka 20120710-141. Kyrkan efter renovering. Foto: Lisa Skanser.

⁴ Alström 2008.

⁵ Lantmäterimyndighetens arkiv 19-irs-42.

⁶ Alström 2008.

Genomförande

Fasad

Kyrkans fasader uppvisade tjocka, spjälkande färgskikt och hade relativt dålig sugförmåga i färgen. Detta innebär att en noggrann rengöring av putsen måste utföras innan lagning och avfärgning. Putsen var dock i relativt god kondition men hade framförallt på torndelen sprängts loss och lagats vid flera tillfällen i flera olika putsmaterial. Vid lagningarna förekom bomputs och putssläpp. Andra fasadytor uppvisade frostsador, bristfällig underputs och putssläpp. Även algbildning och kopparutfällningar var synliga på putsen. Förekomsten av röd algbildning brukar indikera att kalkputsen har inblandning av cement. På gravkorets slätputsade fasad förekom mindre sprickbildningar och mindre områden av bomputs.

Putslagningar utfördes med hydrauliskt kalkbruk. Entreprenören blandade egen spritputs för bästa resultat och för att efterlikna befintlig spritputs.

Ommålning utfördes med Kalkfärg Våt. Kulörerna på kalkfärgen motsvarade den befintliga kulören. Sockeln blev vid den senaste fasadrenoveringen 1980 målad med Serponit kulturfärg i en mörkt grå, nästan svart nyans. Den mörka färgen skapade en skarp kontrast mot fasaden. Underliggande färgskikt påvisade även en ljusare mörkgrå kulör varför beslut togs att avfärga sockeln ljusare grå jämfört med befintlig kulör.

Östra gravkorets sandstenssockel uppvisade öppna fogar i muren som efter skrapning till ett djup av 20–30 mm fogades med kalkbruk. Putsbruk och färgrester som förekom på gravkorets sandstenssockel blåstrades varsamt bort.

Kulören på de spritputsade ytorna motsvarade NCS 0506-Y28R.

Kulören på de slätputsade ytorna motsvarade NCS 0500-N.

Kulören på sockel motsvarade NCS 5101-R53B.

Ankarjärnen har rostskyddats med Isotrol.

*KM11048 Irsta ka 20110426-1. Kyrkobyggnaden från nordväst innan renovering.
Foto: Boel Melin.*

KM11048 Irsta ka 20110426-11. Våpenhusets sydvästra hörn innan åtgärder. Foto: Boel Melin.

KM11048 Irsta ka 20110426-24. Västra gravkorets södra fasad innan åtgärder. Foto: Boel Melin.

KM11048 Irsta ka 20110426-37. Skador i tornets puts innan åtgärder. Foto: Boel Melin.

KM11048 Irsta ka 20110426-52. Skador på långhusets norra fasad innan åtgärder. Foto: Boel Melin.

Putslagningar på vapenuset. Foto: Peter Breiman.

KM11048 Irsta ka 20120710-140. Kyrkan efter renovering. Foto: Lisa Skanser.

KM11048 Irsta ka 20120710-133. Långhusets södra fasad efter genomförda putsläggningar och avfärgning. Foto: Lisa Skanser.

KM11048 Irsta ka 20120710-130. Del av tornets och långhusets norra fasader efter genomförda putslagningar och avfärgning. Foto: Lisa Skanser.

Stiglucka

Putsen uppvisade färgbortfall, putsbortfall och viss bomputs. Inne i stigluckan var det stora putsbortfall på de nedre delarna. I golvet, av mönsterlagt tegel, fanns frostsprängt tegel. Skadorna i putsen och teglet har troligen orsakats av vatteninträning från anslutande kyrkogårdsmur (skalmur). Åtgärder har tidigare gjorts för att förhindra detta genom att montera fast plåtskivor mellan mur och stiglucka. Enligt församlingen har detta avhjälpt den värsta fuktvandringen i stigluckans tegelmur.

År 1994 lagades stigluckans puts och murverk med KC-bruk. Putsen är vattriven och avfärgades 1994 med fabriksblandad kalkfärg i en vit kulör. Färglager under den befintliga visade att stigluckan varit avfärgad i en gulvit kulör lika kyrkobyggnadens spritputs.

Putsytorna som uppvisade färgbortfall på stigluckans utsida och större partier på stigluckans insida blästrades och putslagades med kalkbruk. Beslut togs att avfärga stigluckan med Kalkfärg Våt i gulvit kulör 0506-Y28R lika kyrkobyggnadens puts. Golvet skadade tegelstenar togs bort och ersattes med nytt tegel av motsvarande kvalitet och dimension. Vid stigluckans anslutning till kyrkogårdsmuren finns på båda sidor en fastskruvad plåt för att förhindra vatteninträning. Dessa plåtar var tidigare målade i fasadfärgen och skulle vid ommålning strukits med gulvit kulör överensstämmande med den nya fasadkulören. Vid slutbesiktningen var de dock målade i svart kulör. Enligt telefonsamtal med bygglidare Niclas Norman från PQ Projektledning AB har det gjorts av misstag och ska rättas till.⁷

⁷ Muntlig uppgift Niclas Norman, telefonsamtal 2012-07-13.

T.v. KM11048 Irsta ka 20110426-91. Stigluckan från norr innan åtgärder. Foto: Boel Melin.

T.b. KM11048 Irsta ka 20110426-104. Stigluckan innan åtgärd. Ytermurar mot kyrkogårdsmuren är försedd med plåtskivor för att förhindra att fukt kommer in i stigluckans tegelmur den vägen. Foto: Boel Melin.

T.v. KM11048 Irsta ka 20110426-65. T.b. KM11048 Irsta ka 20110426-78.

Bilderna visar detaljbilder på stigluckans fasad där den befintliga vita kalkfärgen har släppt och den tidigare gulvita kalkfärgen framträder. Foto: Boel Melin.

T.v. KM11048 Irsta ka 20110426-87. Putsbortfall inne i stigluckan, västra nedre väggen. Foto: Boel Melin. T.b. KM11048 Irsta ka 20110426-14. Kraftigt putsbortfall på östra nedre väggen. Foto: Boel Melin.

KLM11048 Irsta ka 20111020-202. Stiglucka efter renovering. Foto: Boel Melin.

KLM11048 Irsta ka 20111020-201. Stiglucka efter renovering. Foto: Boel Melin.

Fönster

Fönstren av ornerat smidesjärn och fönstren av trä var samtliga i behov av målningsbehandlig.

Fönsterbågar av järn målades med svart linoljefärg. Fog mellan solbänkar och fönsterkarmar på kyrkans smidesfönster var utförd av silikonliknande material. Dessa ersattes med linoljekitt som målades in i kulör lika fönster. Bågar och spröjs av trä målades om i brunröd linoljefärg i kulör motsvarande NCS 6020-Y76R.

Sakristians fönster mot norr hade hörn-, lås- och gångjärn från 1700-talet och bågarna var i dåligt skick. Fönsterbågar och spröjs uppvisade kitt- och färgskador. Bågarnas träpluggar hade krupit ut och tidigare fönsterrenoveringar var allmänt slarvigt utförda. Bågarna lämnades in på verkstad och lös färg skrapades bort från träbågar och hörnjärn. Glasen togs ur innan lagning och bågarna riktades genom utbyte av utkrypande pluggar. Omkittning av de återanvända fönsterglasen utfördes med linoljekitt. Fönsterbågen inklusive hörnjärn och kittfals målades i rödbrun linoljefärg i kulör lika befintlig, motsvarande NCS 6020-Y76R.

Högst upp i tornet förekommer fyra runda fönster i trä som var i stort behov av lagning och renovering. Bågarna var i mycket dåligt skick, något som ej påpekats av målarna då de målades om hösten 2011. I synnerhet södra och västra fönstret var dåliga. Den södra bågen hade omfattande rötskador i nedre delen. Den västra var sprucken i limningen. Rötskadade trädelar ersattes med friskt kärnvirke. Järn förstärker bågarna runt om bågen, samt tvärs över. Dessa demonterades och blåstrades och målades. Fönstren kittades om med linoljekitt och målades med linoljefärg i lika kulör som övriga träfönster på byggnaden, NCS 6020-Y76R.

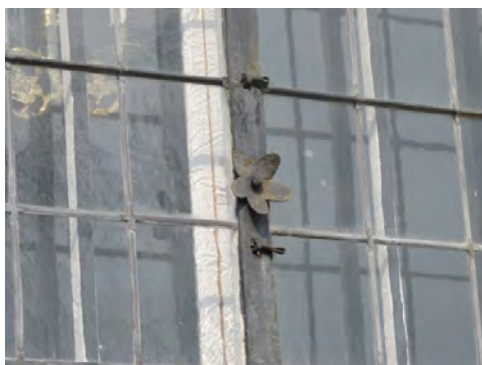

T.v. KM11048 Irsta ka 20110426-53. Sakristians fönster mot norr innan renovering.

T.h. KM11048 Irsta ka 20110426-49. Detaljbild av sakristians fönster innan renovering.

*T.v. KM11048 Irsta ka
20110715-105. Lunettefönster
ovanför västra tornporten, innan
renovering. Foto: Boel Melin.*

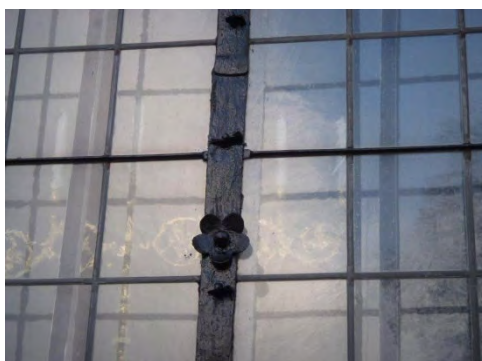
T.v. KM11048 Irsta ka 20110426-17. Smidesfönster innan åtgärd. Foto: Boel Melin.

T.h. KM11048 Irsta ka 20110426-83. Smidesdetalj innan åtgärd. Foto: Boel Melin.

KM11048_Irsta kyrka_20120315_tornfönster på verkstad 005. Foto: Boel Melin.

KM11048_Irsta kyrka_20120315_tornfönster på verkstad 003. Foto: Boel Melin.

T.v. KM11048 Irsta ka 20120710-135. Smidesornerat fönster efter åtgärd. Foto: Lisa Skanser.

T.h. KLM11048 Irsta ka 20111020-156. Del av smidesfönster efter åtgärd. Foto: Lisa Skanser.

T.v. KM11048 20120710-134. Gravkorets fönster mot söder, efter renovering. Foto Lisa Skanser.
T.h. KM11048 20120710-127. Tornfönster efter renovering. Foto: Lisa Skanser.

Dörrar och ljudluckor

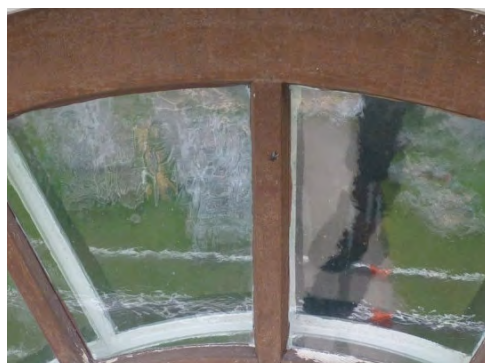
Kyrkobyggnaden har ett sex dörrar och portar varav sex är av trä och en är i järn. De två dubbelportarna som finns vid tornet och vapenhuset har någon gång under senare delen av 1900-talet skrapats trärena och lackerats. Dörrbladen har behandlats omilt och flera av profilerna är skadade på grund av hårdhänt skrapning. På tornets port fanns äldre färgspår bevarade. Kulören överrensstämde med kulören på kyrkans träfönster. Träportarna rengjordes och målades i brunröd linoljefärg i kulör motsvarande NCS 6020-Y76R.

På tornets norra fasad samt på sakristians västra fasad förekommer enkeldörrar av trä som båda har fyllningar och överljusfönster. Dörrarna hade en sliten och bleknad ljusbrun/beige linoljefärg. På sakristians östra sida fanns en relativt nytillverkad standarddörr som var målad i grön oljefärg, NCS 7005-G50Y.

Enkeldörrarna av trä på tornets norra fasad, sakristians västra fasad och den gröna dörren på sakristians östra sida målades i samma brunröda linoljefärg som fönsterbågarna målades med, NCS 6020-Y76R.

Gravkorets smidesport var i behov av justeringar av dörrbladen samt lagning av spärrsprintarna. Dörrbladen på gravkorets smidesport justerades och spärrsprintarna lagades.

Ljudluckorna på tornet har dubbelluckor av trä med utsida av snedställda, tjärade paneler. Luckorna var väderbitna och behövde tjäras om. Ljudluckorna borstades, rengjordes och ströks sedan med uppvärmd dalbränd trätjära två gånger.

T.v. KM11048 Irsta ka 20110715-116. Färgspår på kyrkport. Foto: Boel Melin.

T.h. KM11048 Irsta ka 20110715-105. Kulören på lunettfönstret över kyrkporten har lika nyans som de färgspår som finns på porten. foto: Boel Melin.

T.v. KM11048 Irsta ka 20110426-10. Port till vapenuset innan åtgärd. Foto: Boel Melin.

T.h. KM11048 Irsta ka 20110426-19. Port på tornet innan åtgärd. Foto: Boel Melin.

T.v. KM11048 Irsta ka 20110426-57. Sakristians östra dörr innan åtgärd. Foto: Boel Melin.

T.h. KM11048 Irsta ka 20110715-112. Sakristians västra dörr innan åtgärd. Foto: Boel Melin.

T.v. KLM11048 Irsta ka 20110715-114. Gravkorets port mot norr. Foto: Boel Melin.

*T.v. KLM11048 20111020-143. Port på tornets västra fasad efter åtgärd. Foto: Boel Melin.
T.h. KLM11048 20111020-147. Del av port till vapenhuset efter åtgärd. Foto: Boel Melin.*

T.v. KLM11048 20111020-172. Sakristians västra dörr efter åtgärd. Foto: Boel Melin.

T.h. KLM11048 20111020-175. Dörr på tornets norra fasad efter åtgärd. Foto: Boel Melin.

T.v. KM11124 Irsta ka 20120710-7. Sakristians östra dörr efter åtgärd. Foto: Lisa Skanser.

T.h. KLM11048 Irsta ka 20111020-167. Port efter åtgärder. Foto: Boel Melin.

KLM11048 Irsta ka 20111020-197. Ljudlucka efter tjärning. Foto: Boel Melin.

Avvattning

Nya stuprör med skarpa vinklar monterades på kyrkan. Rören beställdes vita av misstag men målades i svart oljefärg som var kompatibel med Plastisolfärgen de levererats med. Även de nya svepen målades in. Arbetet med att förankra stuprören till dagvattenssystemet under mark flyttades till ett markarbete som utfördes under vintern 2011, Länsstyrelsens dnr: 433-11757-0822.

T.v. KM11048 Irsta ka 20110426-12. Stuprör Irsta ka vid vapenbusets västra hörn innan åtgärd. Foto: Boel Melin.

T.h. KM11124 Irsta ka 20120710-1. Stuprör vid vapenbusets västra hörn efter åtgärd. Foto: Lisa Skanser.

KM11124 Irsta ka 20120710-3. Närbild på stuprör vid vapenbusets västra hörn efter åtgärd. Foto: Lisa Skanser.

Övrigt

Åskledarlinor och väggstift justerades så att de lutar ut från fasaden.

Takfotsbräderna runt kyrkan målades med linoljefärg i kulör lika slätputsade ytors kalkfärg, motsvarande NCS 0500-N.

T.v. KM11048 Irsta ka 20110426-94. Takfotsbräder innan åtgärd. Foto: Boel Melin.

T.h. KLM11048 Irsta ka 20111020-155. Takfotsbräder efter åtgärd. Foto: Boel Melin.

Avvikelser från arbetshandlingar

Enligt arbetshandlingarna var det tänkt att de skador som förekommer på stentrapporna vid gravkorets norra fasad samt på tornets norra fasad skulle åtgärdas. Detta utgick ur denna entreprenad och genomfördes under markentreprenaden med Länsstyrelsens dnr: 433-11757-0822.

Som nämnts ovan under rubriken *Stiglucka* finns på båda sidor vid stigluckans anslutning till kyrkogårdsmuren en fastskruvad plåt för att förhindra vatteninträngning. Dessa plåtar var målade i fasadfärgen och skulle vid ommålning strukits med gulvit kulör överensstämmande med den nya fasadkulören. Vid slutbesiktningen var de dock målade i svart kulör. Enligt telefonsamtal med bygglédare Niclas Norman från PQ Projektledning AB har det gjorts av misstag och ska rättas till.⁸

⁸ Muntlig uppgift Niclas Norman, telefonsamtal 2012-07-13.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

ATA- Antikvariska Topografiska Arkivet

Gröna Kartan

Otryckta källor

Hammarskiöld, Rolf. 2005. *Kulturbeskrivning, Irsta kyrka*.

Litteratur

Ahlberg, H. och Björklund, S. 2000. *Västmanlands kyrkor i ord och bild*. Borlänge.

Alström, Ulf. 2008. *Irsta kyrka*. Antikvarisk kontroll. Irsta kyrkby 9:1, Irsta socken, Västmanland. Kulturmiljövård Mälardalen Rapport 2008:86. Västerås.

Alström, Ulf. 2012. *Irsta kyrka II*. Arkeologisk antikvarisk kontroll. Irsta kyrkby 9:1, Irsta socken, Västerås kommun, Västmanland. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2012:30. Västerås.

Tekniska och administrativa uppgifter

Stiftelsen Kulturmiljövård nr:	11048
Länsstyrelsens dnr:	433-7524-05
Fastighetsbeteckning:	Irsta kyrkby 9:1
Landskap:	Västmanland
Län:	Västmanlands län
Socken:	Irsta
Kommun:	Västerås
Beställare:	Västerås kyrkliga samfällighet Fastighetschef: Eva Carlin.
Entreprenör:	Eskilstuna Fasad & Kakel AB Carling Måleri NEA Installation Husby takplåtsslageri
Antikvarisk medverkan:	Stiftelsen Kulturmiljövård Boel Melin Stora gatan 41 722 12 Västerås

Bilagor

Bilaga 1- putsanalys

MÅLARKALK

Övrigt:

Med anledning av de tjocka, spjälkande färgskikten och den relativt dåliga sugförmågan i färgen rekommenderar vi att putsen rengörs helt från alla färgskikten innan fasaden åter avfärgas med kalkfärg.

Om man trots allt endast vill rengöra och stryka igen ovanpå befintlig färg rekommendera vi att man först gör en provstrykning för att konstatera vidhäftning och resultat.

Vid en ommålning på befintliga färgen föreslår vi Kalkfärg V.

Reservation:

De redovisade resultaten ovan är endast baserat på materialet i de analyserade proverna.

Resultatet gäller bara byggnaden som helhet i den utsträckning provet är representativt för övriga ytor.

De analysmetoder som redovisats ovan är inte lika exakta som vid en tunnslipsanalys och man bör betrakta ovanstående resultat som vägledande.

Om exaktare analysresultat önskas så föreslår vi att en tunnslipsanalys utförs.

Undertecknad står gärna till tjänst vid ytterligare frågor.

Med vänliga hälsningar

MÅLARKALK AB

Produkter och kunskap för byggnadsvård

Ulf Nymberg

Kontor / Lager / Kalkslageri
Målarkalk AB
Hyllingegården
Brogårdavägen 11
SE - 260 61 Hyllinge - SVERIGE

Hemsida:
www.malarkalk.se
E-mail:
info@malarkalk.se

Telefon +46(0)42-22 50 18
Fax +46(0)42-23 41 85
Plusgiro 77242-6
Bankgiro 653-2360
Org.nr. 556052-6682